

**“BADIY KULOLCHILIKDA GEOMETRIK VA O‘SIMLIKSIMON
NAQSHLARNING QO‘LLANILISHI”**

Narkuziyeva Sayyoraxon

Qo‘qon davlat universiteti

Amaliy san‘at: Badiiy kulolchilik yo‘nalishi talabasi

**ИНФОРМАЦИЯ О
СТАТЬЕ**

АННОТАЦИЯ:

ИСТОРИЯ СТАТЬИ:

Received: 30.09.2026

Revised: 01.09.2026

Accepted: 02.09.2026

**КЛЮЧЕВЫЕ
СЛОВА:**

*badiiy kulolchilik,
geometrik naqsh,
o‘simliksimon naqsh,
ornament, kompozitsiya,
ritm, simmetriya, rang,
shakl, dekor, naqsh, milliy
an‘ana, amaliy san‘at..*

Mazkur maqolada badiiy kulolchilik buyumlarini bezashda geometrik va o‘simliksimon naqshlarning qo‘llanilishi, ularning kompozitsion tuzilishi hamda estetik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Geometrik naqshlarning shakl, ritm, simmetriya va muvozanatni tashkil etishdagi o‘rni, o‘simliksimon naqshlarning tabiat shakllarini badiiylashtirish va dekorativ ifodalashdagi xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, naqshlarning kulolchilik buyumi shakliga moslashtirilishi, markaziy va yordamchi bezaklar o‘rtasidagi munosabat, rang uyg‘unligi va ritmik takrorlanishning badiiy yaxlitlikni ta‘minlashdagi ahamiyati ko‘rib chiqiladi. O‘zbek milliy kulolchilik maktablarida shakllangan naqsh an‘analari va ularning zamonaviy badiiy kulolchilikdagi talqini ham tahlil qilinadi.

O‘zbek badiiy kulolchiligida naqsh va ornament buyumning tashqi ko‘rinishini bezash bilan birga, uning badiiy mazmunini ochib beruvchi muhim vositalardan biri hisoblanadi. Kulolchilik buyumlarida geometrik, o‘simliksimon va boshqa dekorativ shakllarning turli ko‘rinishlari uchraydi. Naqshlarning ritm asosida takrorlanishi, markaziy elementlarning ajratilishi va yordamchi bezaklar bilan muvozanatga keltirilishi kompozitsion yaxlitlikni ta‘minlaydi.

Geometrik va o‘simliksimon naqshlar o‘zining tuzilishi, ifoda vositalari va dekorativ imkoniyatlari bilan bir-biridan farq qiladi. Geometrik naqshlarda nuqta, chiziq, aylana, uchburchak, to‘rtburchak, ko‘pburchak va boshqa shakllarning tartibli munosabati asosiy o‘rin tutadi. O‘simliksimon naqshlarda esa barg, gul, novda, shox va boshqa tabiat shakllarining badiiylashtirilgan ko‘rinishlaridan foydalaniladi.

Mazkur naqshlarning har ikkalasi ham kulolchilik buyumlarining shakli va hajmiga moslashtirilgan holda qo'llanadi. Buyumning konstruktiv tuzilishi, yuzasining kengligi, markaziy qismi va chegaralari bezakning joylashuvi va ritmiga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli badiiy kulolchilikda naqshni tanlash bilan birga, uni shaklga mos joylashtirish ham muhim kompozitsion vazifa hisoblanadi.

GEOMETRIK NAQSHLARNING BADIY XUSUSIYATLARI

Geometrik naqshlar sodda geometrik shakllarning ma'lum tartib, ritm va nisbat asosida birikishidan hosil bo'ladi. Nuqta, chiziq, aylana, uchburchak, kvadrat, romb va ko'pburchak kabi elementlar turli kombinatsiyalarda qo'llanib, murakkab dekorativ kompozitsiyalarni yuzaga keltiradi.

Kulolchilikda geometrik naqshlardan foydalanish buyum shaklining konstruktiv xususiyatlarini ta'kidlash imkonini beradi. Masalan, gorizontaal chiziqlar buyumning kengligini, vertikal yo'nalishdagi elementlar esa uning balandligini vizual jihatdan kuchaytirishi mumkin. Aylana va radial kompozitsiyalar esa yumaloq buyumlarning shakliga tabiiy ravishda moslashadi.

Geometrik naqshlarning asosiy xususiyatlaridan biri ritmik takrorlanishdir. Bir xil yoki o'zaro bog'liq elementlarning ma'lum masofada takrorlanishi buyum yuzasida tartib va harakat hissini hosil qiladi. Simmetrik tashkil etilgan geometrik naqshlar esa muvozanat va barqarorlik taassurotini kuchaytiradi.

Geometrik bezaklarda bo'sh va bezatilgan yuzalarning munosabati ham muhimdir. Naqshlarning haddan tashqari zich joylashtirilishi buyumning umumiy ko'rinishini og'irlashtirishi mumkin. Shu sababli naqsh va bo'sh joy o'rtasidagi nisbat kompozitsion jihatdan to'g'ri tashkil etilishi lozim.

O'SIMLIKSIMON NAQSHLARNING BADIY XUSUSIYATLARI

O'simliksimon naqshlar tabiatdagi o'simlik shakllarini kuzatish va ularni dekorativ tarzda qayta ishlash asosida shakllanadi. Gul, barg, novda, shox, meva va boshqa o'simlik qismlari badiylashtirilib, buyum yuzasida dekorativ kompozitsiya sifatida qo'llanadi.

O'simliksimon naqshlarning asosiy xususiyati ularning egiluvchan va harakatchan tuzilishidir. Novda va barglarning egri chiziqli rivojlanishi kompozitsiyaga tabiiy harakat bag'ishlaydi. Bunday naqshlar ayniqsa yumaloq va egri yuzali kulolchilik buyumlarida shaklning plastik xususiyatlarini ta'kidlash uchun qulaydir.

O'simliksimon naqshlarda takrorlanish bilan birga, elementlarning o'lchami va yo'nalishini o'zgartirish orqali erkin ritm hosil qilish mumkin. Gul va barglarning ketma-ketligi, novdalarning aylana bo'ylab rivojlanishi yoki markaziy element atrofida joylashtirilishi turli kompozitsion yechimlarni yuzaga keltiradi.

O'simliksimon naqshlar kulolchilik buyumiga tabiiylik, nafislik va dekorativ ifoda beradi. Ularning badiylashtirilishi natijasida real tabiat shakli to'g'ridan-to'g'ri takrorlanmaydi, balki kompozitsiyaning umumiy qonuniyatlariga mos ravishda soddalashtiriladi yoki stilizatsiya qilinadi.

GEOMETRIK VA O'SIMLIKSIMON NAQSHLARNING KOMPOZITSIYADAGI MUNOSABATI

Geometrik va o'simliksimon naqshlar alohida qo'llanishi bilan birga, yagona kompozitsiya tarkibida bir-birini to'ldirishi ham mumkin. Bunday holatda geometrik elementlar kompozitsiyaning tartibi va chegaralarini belgilasa, o'simliksimon naqshlar unga erkinlik va harakat baxsh etadi.

Masalan, buyumning chet qismida geometrik hoshiya ishlanib, markaziy qismida o'simliksimon bezak joylashtirilishi mumkin. Bunda hoshiya asosiy kompozitsiyani chegaralab, markaziy naqshning vizual ta'sirini kuchaytiradi. Aksincha, geometrik elementlar o'simliksimon naqshlarning ichki tuzilishida yordamchi dekorativ vosita sifatida ham qo'llanishi mumkin.

Naqshlarning o'zaro munosabatida o'lcham, ritm, yo'nalish, rang va bo'shliq muhim ahamiyatga ega. Bir turdagi naqshning ustunligi, ikkinchisining esa yordamchi vazifani bajarishi kompozitsion ierarxiyani shakllantiradi.

Bunday uyg'unlik kulolchilik buyumlarida bezakning murakkabligini oshiradi, biroq kompozitsion yaxlitlikni saqlash uchun naqsh elementlari o'rtasidagi muvozanatga rioya qilish zarur. Asosiy va ikkilamchi bezaklar aniq farqlanib turishi buyumning badiiy ta'sirchanligini oshiradi.

NAQSHLARNING BUYUM SHAKLIGA MOSLASHTIRILISHI

Badiiy kulolchilikda naqshni tanlash va uni buyum yuzasiga joylashtirishda shaklning xususiyatlarini hisobga olish muhimdir. Kosa, lagan, xum, ko'za va boshqa buyumlarning shakli bir-biridan farq qilgani sababli ularning bezak kompozitsiyasi ham turlicha tashkil etiladi.

Aylana shaklidagi buyumlarda radial yoki aylana ritmidagi naqshlardan foydalanish tabiiy kompozitsion yechim yaratadi. Silindrsimon yuzalarda esa gorizontaal tasma, vertikal yo'nalish yoki uzluksiz o'simliksimon kompozitsiyalarni qo'llash mumkin. Bo'yin qismi tor bo'lgan ko'zalarda naqshning o'lchami va ritmi shaklning torayishiga mos ravishda o'zgartiriladi.

Naqshning shaklga moslashtirilishi buyumning hajmiylikni yanada yaqqol ko'rsatishga yordam beradi. Agar bezak buyumning konstruktiv tuzilishini hisobga olmasa, shakl va dekor o'rtasidagi uyg'unlik buzilishi mumkin.

Shu jihatdan kulol naqshni faqat bezak sifatida emas, balki buyum shaklini badiiy jihatdan ifodalovchi kompozitsion vosita sifatida ko'rib chiqadi.

RANG VA NAQSH UYG'UNLIGI

Kulolchilik buyumlarida naqshning badiiy ta'sirchanligi rang bilan bevosita bog'liq. Ranglar uyg'unligi shakl va bezakning estetik qiyofasini kuchaytirib, kompozitsion markazni ajratish yoki yordamchi elementlarni birlashtirish imkonini beradi.

Geometrik naqshlarda ranglarning takroriy va qarama-qarshi munosabatlaridan foydalanish ritmni kuchaytirishi mumkin. O'simliksimon naqshlarda esa ranglarning o'zaro yaqinligi yoki kontrasti gul, barg va novdalarning dekorativ ifodasini boyitadi.

Rangning buyum yuzasida joylashishi ham kompozitsion ahamiyatga ega. Markaziy naqshning ajralib turuvchi rangda ishlanishi asosiy badiiy urg'uni hosil qiladi. Chegaraviy bezaklarda rangning takrorlanishi esa kompozitsiyaning turli qismlarini yagona tizimga birlashtiradi.

Shakl, naqsh va rangning o'zaro uyg'unligi kulolchilik buyumining badiiy yaxlitligini ta'minlaydi. Shu sababli naqshni tanlashda uning rang bilan munosabati ham oldindan hisobga olinishi lozim.

O'ZBEK KULOLCHILIK MAKTABLARIDA GEOMETRIK VA O'SIMLIKSIMON NAQSHLAR

O'zbek badiiy kulolchiligida turli hududlarda shakllangan maktablarning bezak tizimida geometrik va o'simliksimon naqshlarning turli ko'rinishlari uchraydi. Mahalliy badiiy an'analar, ustalar tajribasi va buyum shakllari naqshlarning tuzilishi hamda joylashuviga ta'sir ko'rsatgan.

Rishton kulolchilik maktabida shakl, naqsh va rangning o'zaro uyg'unligi muhim kompozitsion vosita sifatida namoyon bo'ladi. Buyum yuzasidagi o'simliksimon va geometrik elementlarning ritmik takrorlanishi umumiy kompozitsion yaxlitlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

G'ijduvon va Buxoro hududlaridagi kulolchilik an'analarida ham naqshlarning ritmik takrorlanishi, markaziy va yordamchi elementlarning o'zaro munosabati hamda ranglar uyg'unligi muhim o'rin tutadi. Xorazm kulolchiligida esa mahalliy badiiy tafakkur va tarixiy-madaniy muhitning ta'siri bezak tizimida aks etadi.

Turli maktablarda naqshlarning shakli va rang yechimlari farq qilishi mumkin, biroq ularni buyum shakliga moslashtirish, ritm va kompozitsion muvozanatni saqlash umumiy badiiy tamoyillardan biri hisoblanadi.

ZAMONAVIY BADIY KULOLCHILIKDA NAQSHLARNING TALQINI

Bugungi kunda zamonaviy kulollar an'anaviy geometrik va o'simliksimon naqshlardan foydalanib, ularni yangi kompozitsion yechimlarda talqin qilmoqdalar. An'anaviy naqshlarning soddalashtirilishi, kattalashtirilishi, takrorlanish tartibining o'zgartirilishi yoki yangi shaklga moslashtirilishi zamonaviy ijodiy izlanishlarning muhim yo'nalishlaridan biridir.

Zamonaviy kulolchilikda naqsh butun buyum yuzasini qoplash o'rniga ayrim qismlarga joylashtirilishi mumkin. Bunda bo'sh yuzalar ham kompozitsiyaning faol elementi sifatida ishtirok etadi. Geometrik va o'simliksimon naqshlarning erkin birikmasi esa individual badiiy uslubni shakllantirish imkonini beradi.

Yangi texnologik imkoniyatlar ham naqshlarni bajarish usullarini kengaytirmoqda. Biroq zamonaviy talqinda milliy naqshlarning badiiy mohiyatini saqlash, ularni shunchaki tashqi bezak sifatida emas, balki milliy badiiy tafakkurning ifodasi sifatida tushunish muhimdir.

An'anaviy naqshlarning zamonaviy talqini milliy kulolchilik merosining davomiyligini ta'minlab, uning yangi avlod ijodkorlari tomonidan rivojlantirilishiga imkon yaratadi.

Badiiy kulolchilikda geometrik va o'simliksimon naqshlar buyumlarning badiiy qiyofasini shakllantiruvchi asosiy dekorativ vositalardan hisoblanadi. Geometrik naqshlar tartib, ritm, simmetriya va muvozanatni ifodalash imkonini bersa, o'simliksimon naqshlar tabiiy shakllarning stilizatsiyasi orqali nafislik, harakat va dekorativlikni kuchaytiradi.

Naqshlarning badiiy qiymati faqat ularning shakli bilan emas, balki buyum yuzasiga qanday joylashtirilishi, shakl bilan qanday munosabatga kirishishi, rang va boshqa dekorativ elementlar bilan qanday uyg'unlashishi orqali belgilanadi. Shu sababli kulolchilikda naqsh va shaklni yagona kompozitsion tizim sifatida ko'rib chiqish muhimdir.

O'zbek kulolchilik maktablarida geometrik va o'simliksimon naqshlardan foydalanishning boy an'analari mavjud. Rishton, G'ijduvon, Buxoro, Xorazm va boshqa hududlarda shakllangan badiiy tajribalar milliy kulolchilikning rang-barangligini namoyon etadi.

Zamonaviy badiiy kulolchilikda an'anaviy naqshlarni yangi kompozitsion va texnologik imkoniyatlar asosida talqin qilish milliy merosning davomiyligini ta'minlaydi. Geometrik va o'simliksimon naqshlarni chuqur o'rganish, ularning ritm, shakl, rang va kompozitsiya bilan bog'liqligini anglash yosh kulol va amaliy san'at mutaxassislarining badiiy tafakkurini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sattorova S. Qo'qon naqqoshlik maktabining uslubiy o'ziga xosligi // "Yurt faxri". – 2025. – T. 1. – №1.
2. Ergashev M.Y. Amaliy san'atning rivojlanish tarixi va uning madaniy taraqqiyotdagi o'rni // Oriental Art and Culture. – 2026. – T. 7. – №02. – B. 34–37.
3. Sarvinokhan S. Types and Development of Applied Arts in Uzbekistan // JournalNX. – 2022. – T. 8. – №11. – B. 108–111.
4. Sattorova S., Nabieva S. The role of fine art in technology science // Scientific Research Results in Pandemic Conditions (COVID-19). – 2020. – T. 1. – №02. – B. 167–171.
5. Plümacher M. Color perception, color description and metaphor // Speaking of Colors and Odors. – John Benjamins Publishing Company, 2008. – P. 61–84.